

Examen HAVO 2011

tijdvak 2
woensdag 22 juni
13.30 - 16.00 uur

economie

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 28 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 60 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

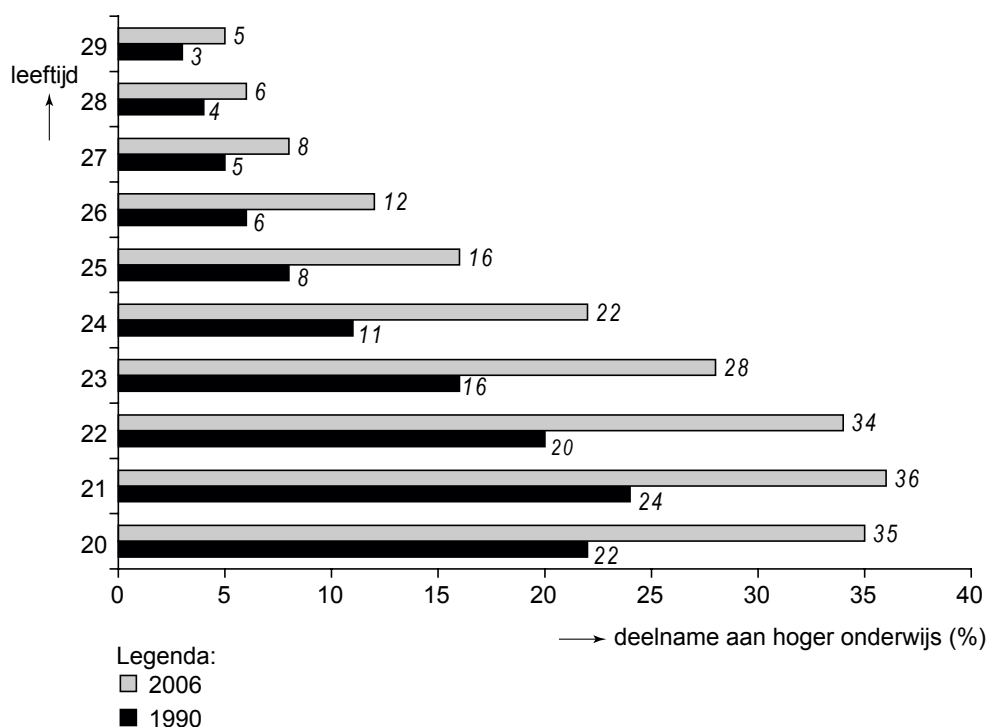
Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

Leren en werken

Steeds meer jongeren in Nederland studeren en ze studeren bovendien steeds langer. Was het vroeger een uitzondering dat iemand op 24-jarige leeftijd nog voltijd studeerde, tegenwoordig volgt ruim 20 procent van de 24-jarigen voltijd hoger onderwijs. Het een en ander blijkt uit de onderstaande figuur.

deelname aan voltijd hoger onderwijs naar leeftijd

De meeste jongeren vinden scholing belangrijk, omdat zij door scholing vaak een betere positie op de arbeidsmarkt krijgen. Ook de overheid vindt scholing belangrijk. Daarom hoeven studenten niet zelf alle studiekosten te betalen en wordt een groot deel daarvan via de overheidsbegroting bekostigd. De overheid doet dat onder andere, omdat zij groot belang hecht aan een hoog opgeleide beroepsbevolking. Scholing is namelijk goed voor de internationale concurrentiepositie van Nederland. De toename van de scholingsduur heeft echter niet alleen gunstige gevolgen. Het beleid van de overheid om de participatiegraad te verhogen, kan er namelijk door bemoeilijkt worden.

In elke leeftijdsgroep is het percentage mensen dat hoger onderwijs volgt tussen 1990 en 2006 gestegen.

- 2p **1** Is dit percentage in de leeftijdsgroep 21 jaar vergeleken met het percentage in de leeftijdsgroep 26 jaar relatief meer, minder of evenveel gestegen? Licht het antwoord toe.

Onderwijs is geen zuiver collectief goed.

- 2p **2** Geef een reden waarom onderwijs geen zuiver collectief goed is.

Scholing van de beroepsbevolking kan de groei van de export bevorderen.

- 2p **3** Leg uit hoe scholing van de beroepsbevolking kan leiden tot groei van de export.

- 2p **4** Leg uit hoe het vergroten van de participatiegraad kan worden bemoeilijkt door een toename van de scholingsduur.

Opgave 2

De wereld een dorp

Een computerbedrijf laat onderdelen maken in Taiwan, in China wordt de computer samengesteld, in Ierland staat het distributiecentrum, in Nederland de helpdesk. Onderdelen van Duitse auto's worden in wel tien landen gemaakt. Een ICT-deskundige woont in India en adviseert via het internet zijn Britse werkgever. Het faillissement van een Amerikaanse bank leidt wereldwijd tot koersdalingen op aandelenbeurzen. Het proces waarbij landen en bedrijven over de hele wereld steeds afhankelijker van elkaar worden, wordt globalisering genoemd. Globalisering heeft tot gevolg dat de wereldhandel toeneemt, doordat bedrijven zich specialiseren in een aantal producten en de internationale arbeidsverdeling toeneemt.

Multinationals spelen een belangrijke rol bij deze globalisering. Multinationals verplaatsen hun productie soms van het ene naar het andere land. Een motief daarvoor is het beperken van de loonkosten.

- 2p **5** Noem een ander motief voor multinationals om productie naar een ander land te verplaatsen.

Economen zijn van mening dat door internationale arbeidsverdeling de welvaart toeneemt.

- 2p **6** Leg uit hoe door internationale arbeidsverdeling de welvaart kan toenemen.

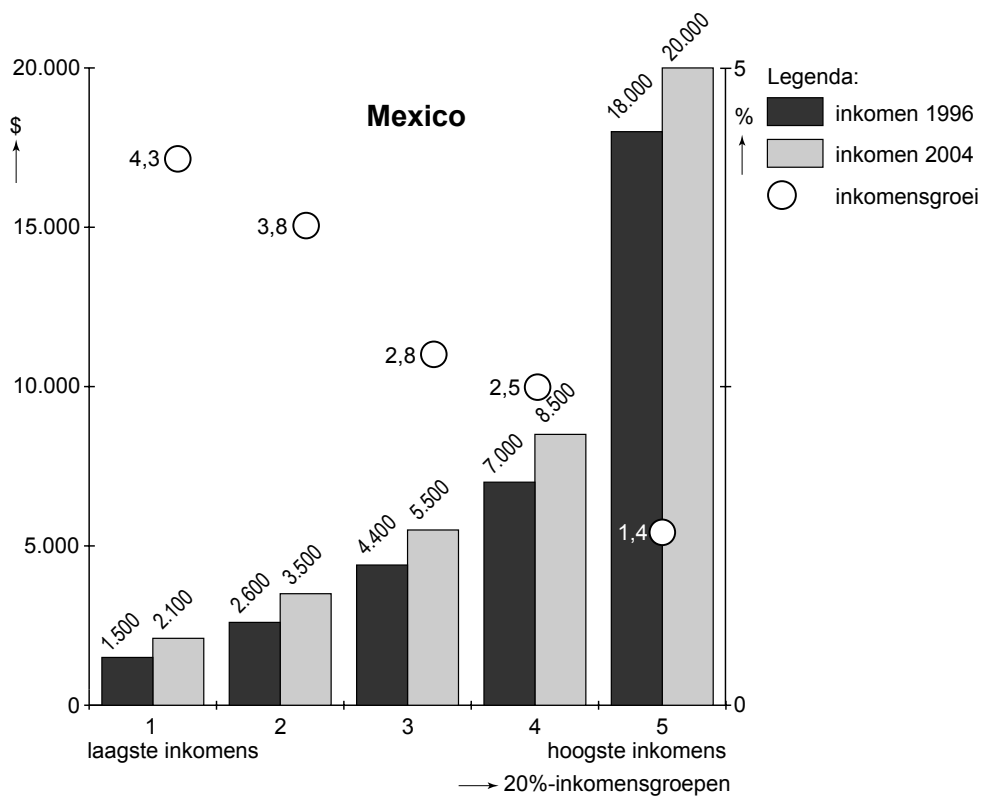
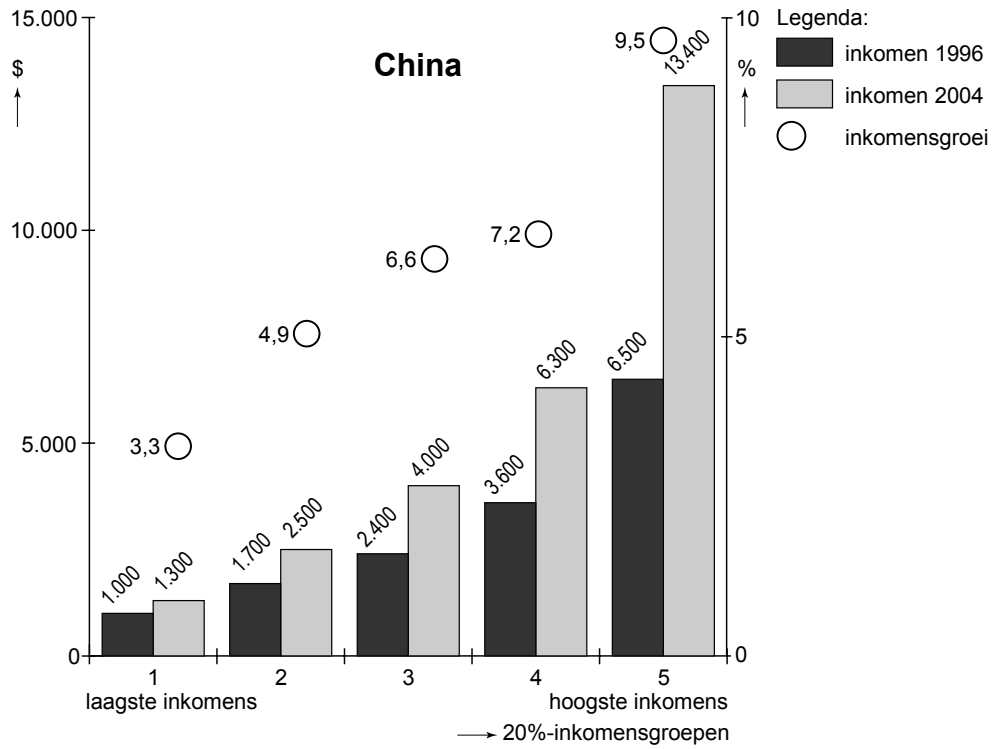
China en Mexico hebben hun economie de afgelopen jaren steeds meer opengesteld voor het buitenland. In de grafieken bij deze opgave is de inkomensontwikkeling in de periode 1996-2004 in beide landen weergegeven. Het totaal aantal personen is daarbij verdeeld in vijf even grote groepen (20%-inkomensgroepen).

In 1996 bedroeg het gemiddelde jaarinkomen van alle personen in China \$ 3.040.

- 2p **7** Bereken hoeveel procent het gemiddelde jaarinkomen van alle personen in China in 2004 hoger is dan in 1996.

- 2p **8** In welk van beide landen is de inkomensongelijkheid in 2004 groter dan in 1996? Licht het antwoord toe op basis van de grafieken.

linkeras:
jaarinkomen per persoon per inkomensgroep in 1996 en 2004
rechteras:
gemiddelde jaarlijkse groei van dat inkomen in de periode 1996-2004

Opgave 3

Sociaal jaar

Regelmatig duiken er plannen op jongeren na het voortgezet onderwijs, enige tijd in de zorg te laten werken. Een organisatie stelt een 'sociaal jaar' voor: jongeren hebben het recht, niet de plicht, na het voortgezet onderwijs een jaar te werken bij een zorginstelling voor bijvoorbeeld ouderen. De organisatie wil het sociaal jaar voor jongeren aantrekkelijk maken. Zo krijgen ze na het sociaal jaar studiepunten cadeau als ze gaan studeren of voorrang als ze een baan gaan zoeken bij de overheid of in de zorg. Tijdens het sociaal jaar krijgen ze van de overheid een brutoloon van € 400 per maand. De zorginstellingen bepalen zelf of ze jongeren aannemen. Er mag geen sprake zijn van verdringing op de arbeidsmarkt in de zorg. Volgens de organisatie bevordert zo'n sociaal jaar het maatschappelijke verantwoordelijkheidsgevoel van jongeren. Ook doen ze zo iets terug voor de samenleving die hun opleiding grotendeels heeft betaald. Verder kan de studietijd van jongeren voor hun vervolgopleiding korter worden doordat studiekeuzes bewuster worden gemaakt. De organisatie verwacht dat jongeren vaker een baan in de zorg gaan kiezen als ze daar werkervaring hebben opgedaan.

Stel je de volgende situatie voor. Er komt veel kritiek op het voorstel. Het sociaal jaar zou verspilling van talent zijn: jongeren verrichten laaggeschoold werk in plaats van te studeren. De kosten voor de overheid zouden hoog zijn en oplopen tot € 63 miljoen per jaar. De zorginstellingen zouden met veel bureaucratie te maken krijgen.

Jij besluit een ingezonden brief naar de krant te schrijven. De brief begint als volgt: "Het voorgestelde sociaal jaar heeft ongetwijfeld nadelen, maar die worden volgens mij overdreven. De kosten zullen per saldo meevallen, doordat een sociaal jaar ook voordelen oplevert."

- 6p **9** Schrijf het vervolg van de brief.
In de brief moeten de volgende aspecten aan de orde komen.
- De wijze waarop de overheid een deel van de kosten die zij maakt voor het sociaal jaar, weer terugverdient.
  - De noodzaak de inzet van arbeid (de allocatie van arbeid) te veranderen vanwege de vergrijzing van de bevolking.

Daarnaast moet in de brief naar eigen keuze een van de volgende aspecten aan de orde komen. Kies het aspect dat het best in de brief past.

- De wijze waarop door het sociaal jaar frictiewerkloosheid afneemt.
- De wijze waarop door het sociaal jaar de kwaliteit van het werk van de zorginstellingen verbetert.
- De wijze waarop het sociaal jaar werkgevers die niet in de zorg actief zijn, positieve externe effecten oplevert.

Aanwijzingen:

- *De onderdelen van de brief moeten logisch op elkaar aansluiten.*
- *Gebruik voor het vervolg van de brief 120 woorden; een afwijking van 20 woorden is toegestaan.*

Opgave 4

Landbouw in Nederland en Europa

In economische publicaties wordt veel gebruikgemaakt van tabellen en grafieken. In het informatieboekje staan 4 statistieken over Nederland, waarvan er 3 betrekking hebben op de Nederlandse landbouwsector. Verder staan er 2 statistieken over de landbouwsector van Europa. Naar aanleiding van deze statistieken worden in deze opgave 5 vragen gesteld.

In 2005 had Nederland te maken met een conjuncturele terugval. In de statistieken zijn hiervoor enkele aanwijzingen te vinden. Een van die aanwijzingen is de geringere groei van het reële binnenlands product in 2005 vergeleken met 2004.

2p **10** Noem één andere aanwijzing. Licht het antwoord toe.

2p **11** Was in 2006 de groei van de reële productie in de landbouwsector (statistiek 2) hoger of lager dan de groei van het reële bbp van Nederland in dat jaar (statistiek 1)? Licht het antwoord toe.

In 2005 is het winstinkomen per bedrijf in de landbouwsector € 30.745,72.

2p **12** Bereken met hoeveel procent het winstinkomen per bedrijf in 2006 is gegroeid ten opzichte van 2005.

De p/a-ratio is het aantal werkzame personen per arbeidsjaar. Met deze ratio wordt gemeten de mate waarin in deeltijd wordt gewerkt. In 2004 is deze ratio in de landbouwsector 1,255.

2p **13** Is in de landbouwsector in 2006 ten opzichte van 2004 de mate waarin in deeltijd wordt gewerkt toegenomen of afgenomen? Licht het antwoord toe met een berekening (in ten minste 3 decimalen).

Een econoom bestudeert het verband tussen de omvang van de productie en de consumptie van landbouwproducten in Europa enerzijds en de prijzen van die producten in Europa en op de wereldmarkt anderzijds.

De econoom stelt: Als de prijs van een landbouwproduct in Europa lager is dan de prijs van dat product op de wereldmarkt, is de productie van dat product in Europa groter dan de consumptie van dat product in Europa.

2p **14** Is de stelling van de econoom juist voor alle in statistiek 5 en 6 genoemde producten? Licht het antwoord toe.

Opgave 5

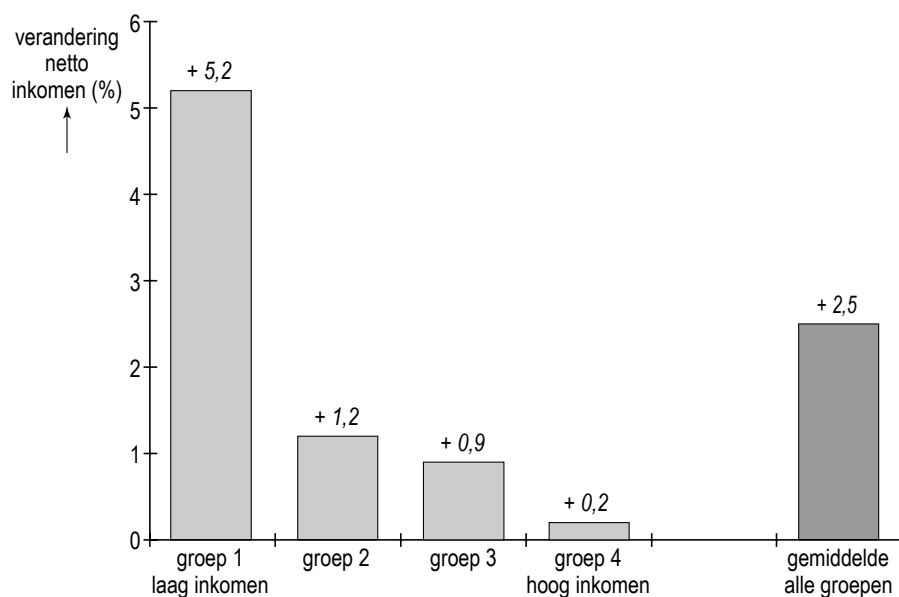
Riante pensioenen

Het Nederlandse pensioenstelsel bestaat uit drie onderdelen.

- Het eerste onderdeel is de Algemene Ouderdomswet (AOW). De AOW is een basisvoorziening. De uitkering wordt volgens het omslagstelsel gefinancierd.
- Het tweede onderdeel zijn de pensioenfondsen. Pensioenfondsen beleggen de ontvangen premies en hanteren daarbij het kapitaaldeckingsstelsel.
- Het derde onderdeel zijn de individuele besparingen die onder andere via banken en verzekeringsmaatschappijen worden belegd.

In Nederland stoppen veel mensen tussen hun 60ste en 65ste met werken (vervroegd gepensioneerd). Van een groep vervroegd gepensioneerd is onderzocht hoe het netto-inkomen verandert door het bereiken van de 65-jarige leeftijd (zie figuur). Vergeleken is het netto-inkomen vlak voor en vlak na de 65-ste verjaardag. De personen zijn ingedeeld in vier even grote groepen en gerangschikt van laag naar hoog netto-inkomen.

procentuele verandering netto-inkomen door bereiken 65-jarige leeftijd

In Nederland hebben veel mensen bij pensionering recht op een pensioen van een pensioenfonds, maar niet iedereen.

- 2p **15** Noem een oorzaak waardoor iemand bij pensionering geen recht op een pensioen van een pensioenfonds kan hebben.

Het netto-inkomen verandert niet bij iedereen die 65 jaar wordt in gelijke mate.

- 2p **16** Blijkt uit de grafiek dat er in de onderzochte groep personen sprake is van nivellering of van denivellering? Verklaar het antwoord.

De overheid vreest dat door het vervroegd met pensioen gaan de betaalbaarheid van het pensioenstelsel in gevaar komt. Zij wil daarom de participatiegraad vergroten. De regering verwacht dat door de vergroting van de participatiegraad in een jaar de betaalbaarheid van het pensioenstelsel in dat jaar verbeterd wordt.

- 2p **17** Op welk van de drie genoemde onderdelen van het Nederlandse pensioenstelsel heeft de verwachting van de regering betrekking? Verklaar het antwoord.

Een van de bij het onderzoek betrokken personen is Karel. Toen Karel nog werkte, had hij een netto-inkomen van € 1.640 per maand. Karel is op zijn 63ste gestopt met werken waardoor zijn netto-inkomen met 15% daalde. De verandering van Karels inkomen door zijn 65ste verjaardag komt overeen met die van groep 2.

- 2p **18** Bereken het netto-maandinkomen van Karel na zijn 65ste verjaardag.

Opgave 6

Gevaarlijke dollarkoers

uit een krant (voorjaar 2008):

Volgens een topman van de Europese vliegtuigbouwer Airbus brengt de forse daling van de dollarkoers in de afgelopen jaren Airbus in 'levensgevaar'. Op de internationale vliegtuigmarkt wordt in dollars afgerekend, zodat de omzet van Airbus, omgerekend in euro's, flink afneemt. Dat geldt niet voor de kosten: Airbus maakt de vliegtuigen grotendeels in Europa zodat de kosten vooral in euro's luiden.

Airbus gaat in de toekomst meer investeren in landen buiten het eurogebied. Zo wil Airbus in India installaties voor reparatie en onderhoud oprichten. "Als we dat niet doen," aldus de topman van Airbus, "zullen we steeds minder Europese vliegtuigen met winst kunnen verkopen buiten het eurogebied".

In Europese politieke kringen lijkt men zich niet erg druk te maken om de val van de dollar. De Europese export heeft daar nog weinig last van gehad. Alleen in Frankrijk heeft de dalende dollarkoers tot een daling van de goederenexport van Frankrijk naar de Verenigde Staten van Amerika (VS) geleid. Nederland zag het aandeel van de goederenexport naar de VS in de totale goederenexport juist toenemen. De Europese ministers van Financiën stellen dat een stijgende eurokoers bij een steeds maar stijgende olieprijs op de wereldmarkt ook voordelen heeft.

Stel dat op de internationale vliegtuigmarkt niet in dollars maar in euro's wordt afgerekend.

- 2p **19** Welk nadeel zou Airbus dan ondervinden van een dalende dollarkoers? Licht het antwoord toe.

Op de wereldmarkt wordt olie in dollars betaald.

- 2p **20** Geef een verklaring voor de stelling van de Europese ministers van Financiën.

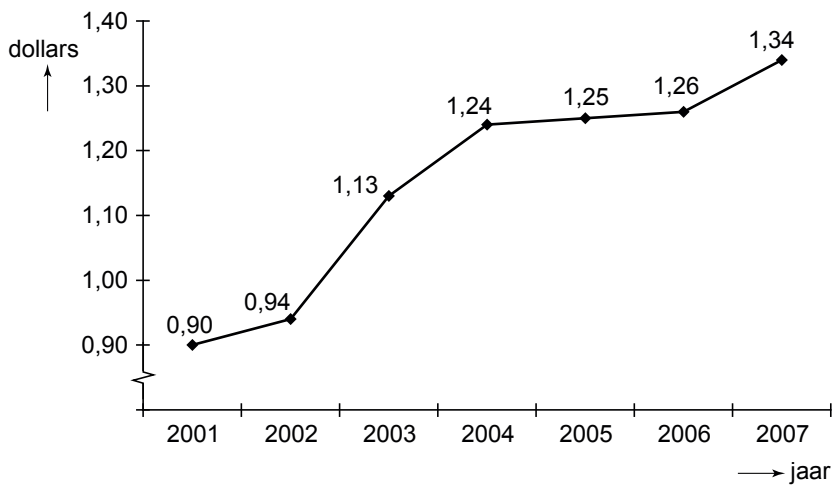
Transacties van Airbus met landen buiten het eurogebied worden genoteerd op de betalingsbalans van het eurogebied.

- 2p **21** Welke transactie uit het krantenartikel zal leiden tot een verslechtering van de kapitaalrekening van de betalingsbalans van het eurogebied? Licht het antwoord toe.

Bij het krantenartikel stonden de volgende figuren.

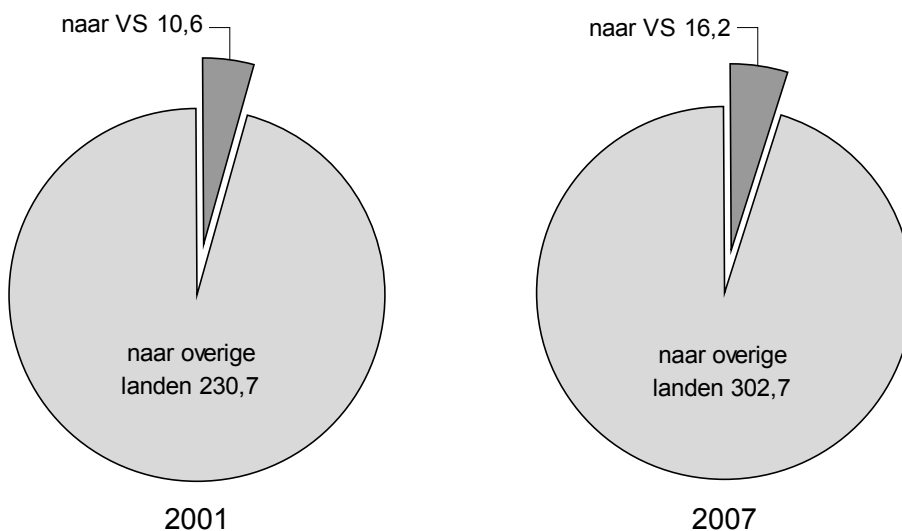
figuur 1

wisselkoers van de euro

figuur 2

Nederlandse goederenexport (miljarden euro's)

In 2001 bedroeg de Franse goederenexport naar de VS 30,4 miljard dollar. In 2007 was die gegroeid tot 37,0 miljard dollar.

- 2p **22** Bereken met hoeveel euro de Franse goederenexport naar de VS in 2007 ten opzichte van 2001 is gedaald.
- 2p **23** Bereken met hoeveel procentpunten het aandeel van de Nederlandse goederenexport naar de VS in de totale Nederlandse goederenexport in 2007 ten opzichte van 2001 gestegen is (in ten minste 1 decimaal).

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

Opgave 7

Japanse economie verliest vaart

uit een krant (januari 2008):

De groei van het reële bruto binnenlands product (bbp) van Japan was in 2007 0,5 procentpunt lager dan in 2006. Een belangrijke oorzaak voor die lagere groei was het stagneren van de investeringen door het Japanse bedrijfsleven. Een verklaring hiervoor is de deflatie in Japan. De prijsontwikkeling blijft het zorgenkindje van de Japanse economie. Na een aantal jaren van deflatie, stegen in 2006 de prijzen weer in Japan. Maar in 2007 daalde de inflatie tot 0% en in het tweede halfjaar was er weer sprake van deflatie. De rente staat in Japan sinds februari 2007 op 0,5%. Opvallend is dat, ondanks die zeer lage rente, de investeringen door het Japanse bedrijfsleven in 2007 zijn gedaald. Er is ook goed nieuws voor Japan: de Japanse export groeide in 2007 veel sterker dan de import.

gegevens Japanse economie	
(% verandering in 2007 ten opzichte van 2006)	
bbp (reëel)	1,6
gezinsconsumptie	1,3
overheidsbestedingen	0,7
investeringen van bedrijven	-0,5
export	7,3
import	1,0
prijspeil	-0,1

2p **24** Bereken de procentuele groei van het reële bbp van Japan in 2006 ten opzichte van 2005.

De Japanse bevolking is in 2007 met 0,7% gegroeid ten opzichte van 2006.

2p **25** Is het reële bbp per hoofd van de bevolking in 2007 ten opzichte van 2006 in Japan gegroeid, gedaald of gelijk gebleven? Licht het antwoord toe.

2p **26** Leg uit hoe een lagere rente kan leiden tot toenemende investeringen door bedrijven.

2p **27** Leg uit hoe deflatie kan leiden tot afnemende investeringen door bedrijven.

De tabel laat een sterke groei van de Japanse export zien.

2p **28** Welk ander gegeven in de tabel kan een verklaring zijn voor die sterke groei van de Japanse export? Licht het antwoord toe.